

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit és S. Király Béla

EGY POLITIKAI LÁTOMÁS TÖRTÉNETE

Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök

Pető Zoltán

A Nemzeti Közszerzői Egyetem Állam- és Társadalomelméleti Intézete „*Libri Pro Publico Bono*” – azaz „könyvek a közjóért” – névre hallgató, új sorozatot indított 2015-ben. A sorozat indító kötete – *Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök*¹ – megjelenésének apropója már az előszóból kiderül. 2013. április 8-án tartottak ugyanis egy konferenciát *Modell és valóság* címmel, amely „[...] egyrészt tisztelgés volt a húsz évvel ezelőtt elhunyt, első szabadon választott magyar miniszterelnök előtt, másrészt lehetőséget adott arra, hogy visszatekintsünk a modern kori Magyarország egyik legmeghatározóbb történéseire, a rendszerváltásra.” A feladat nem volt könnyű, hiszen a rendszerváltás értékelése – amely egyfajta *tabula rasa* a mai Magyarország politikai tudatában – az esemény után majd’ egy emberöltővel is megosztó. Még inkább az a rendszerváltást levezénylő miniszterelnök, Antall József személyiségének, politikai céljainak, tetteinek és eredményeinek megítélése. A kötet tizenegy tanulmánya az eredeti konferencia szándékainak megfelelően olyan értelmiségiek, egykori politikusok állásfoglalásait tartalmazza, akiknek személyükben is közük volt a rendszerváltás folyamatához és magához a miniszterelnökhöz: Bod Péter Ákos, Granasztói György, Entz Géza, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula és Varga Csaba valamilyen módon mind az Antall-kormány meghatározó személyiségei voltak. Az ő tanulmányaik mellett olyan szakemberek munkái is belekerültek a kötetbe, akik egyetemi tanárként, kutatóként, vagy a korszak problémáit a történész szemével látó szaktudósként dolgoznak, mint Kapronczay Károly, Egedy Gergely, Erdődy Gábor, Cservák Csaba, Pritz Pál. Impozáns szerzőgárda gyűlt tehát össze a választott probléma érdemi elemzéséhez. Izgalmas kérdés, hogy az itt kibontakozó Antall-kép hogyan járul hozzá a korszakról való gondolkodásunk árnyalásához, ami pedig óhatatlanul összefügg a rendszerváltás óta eltelt időről és a kialakult politikai helyzetről alkotott képünkkel.

A kötetből az átmenet kritikus pontját felvállaló „született államférfi” már-már tragikus-heroikus képe bontakozik ki. Tragikus, mert a felkészült Antall egy „felkészületlen magyar nemzet” irányítására vállal-

kozik. Entz Géza például a volt miniszterelnököt „a rendszerváltoztatás specialistájának” nevezi, aki jóformán 1956 óta készült az alkalomra, hogy megvalósulhasson „a magyar történelem polgári vívmányaihoz való visszacsatolás”, miközben gyermek- és ifjúkora olyan színpalak között zajlott, amelyek valóban Magyarország fennmaradásának kérdéseivel szembesítették. (ARM, 45. és 51.) Erdődy Gábor szerint Antall a „nemzeti történelem folytonosságához való visszatérés”, „a kommunizmus által megszakított organikus fejlődés”, az „értékek kontinuitásának” híve volt, aki a törvényességet, a *Rule of Law*-t minden egyéb politikai megfontolás elé helyezte. (ARM, 58.) Hasonlóan gondolja Kodolányi Gyula is, felidézve a régi nemesi családba született, gyermek Antall Józsefet, aki emberi és politikai eszményképének („a szolgálat szelleme”) tekintette édesapját. Míg idősebb Antall József rejtkehelyen húzódik meg, a fiú a Somló-hegy magaslatáról nézi végig a német megszállók kivonulását és a szovjet megszállók bevonulását. Mindez Kodolányi szerint két dologra tanítja meg a leendő politikust: „magasból látni” és „egész nemzetben gondolkodni”, vagyis a mindenkori pártérdekek felett mindig a nemzet örökkévaló érdekét tartani szem előtt.* Inkább az integráció, a kompromisszum, a tárgyalás eszközével, mintsem a tömegek érzelmi manipulálásának és a politikai jelszavak „mágikus” hatalmának kihasználásával. (ARM, 35–45.) Ahogyan Kapronczay Károly fogalmaz, Antallt human műveltsége, tudósi minősége, elhivatottsága és felkészültsége messze kiemelte a „megélhetési politikusok” és a valódi erudíciót nélkülöző „politikai percemberek” köréből. Ez az oka annak, hogy Antall soha nem tévedt a demagógia és a látványos, de talaj nélküli látszatintézkedések ingoványára. (ARM, 13.) Nemzetfelfogását jellemezve Jeszenszky Géza, akinek Antall osztályfőnöke és egyben történelemtanára is volt (az egész osztályt eltiltották két évre az egyetemi felvételtől, az 1956-os forradalom első évfordulóján történő „csendes megemlékezés” miatt), hangsúlyozta, hogy a miniszterelnök gondolkozásában az elcsatolt területek magyarsága mennyire központi helyet foglalt el. (ARM, 171–197.) Pritz Pál „az ízig-vérig homo politicus” Antall-lal kapcsolatosan arra figyelmeztet, hogy amíg pályájának „első korszaka” (vagyis a ’89 előtti) történészként jól kutatható, addig a másodikról (amely tulajdonképpen ’89-től máig tart!) „történelmi mércével mérve teljesen hitelesen még alig lehet írni”. (ARM, 199.)

Elkötelezetten demokrata alapállásából adódóan Antall a bal- és jobboldali totalitarizmusokkal szemben, „koherens keresztényde-

* Utólagos helyesbítés Kodolányi Gyulától: idősebb Antall József nem állt a Somló-hegyen a szimbolikus pillanatban, ahogy a könyvben írtam. V.ö.: Osskó Judit: *Antall József - Kései memoár*. 2016, Budapest

mokrata program alapján” (ARM, 53.) az olyan, főként a reformkor nemzeti liberalizmusában gyökerező politikai értékek hangsúlyozója volt, mint a jogállamiság, alkotmányosság, plurális demokrácia, vagy az euro-atlanti integráció. *„Politikai-történeti gondolkodásának, módszereiségének magja demokráciafelfogása volt.”* (ARM, 161.) Antall demokráciaképe a jogállam eszméjére épült – hangsúlyozza Egedy Gergely (ARM, 153.) –, és tudatosan törekedett arra, hogy az MDF-et a személyiségének és világnézetének jobban megfelelő kereszténydemokrata-konzervatív irányba vigye el.² Ahogyan Egedy a *Magyar Szemle* hasábjain korábban is kifejtette, a magyar konzervativizmus tekintetében „patrícius” és „plebejus” irányzatokról beszélhetünk, amelyek közül Antall egyértelműen az elsővel rokonszenvezett.³ Jelzi ezt a szélsőségektől való mindenkori elhatárolódása éppúgy, mint a konzervatív gondolkodás nála is megjelenő, Burke óta visszatérő témája: a doktriner politizálástól, az absztrakciókban és dogmákban való gondolkozástól való idegenkedése. Ide köthető még a politikai és szociális radikalizmustól való tartózkodás, a „szabadság és tulajdon” konzervatív és patrícius értékeinek hangsúlyozása, és a korlátokat nem ismerő verseny helyett a „szociális piacgazdaság” átvétele.

A szerzők többnyire egyetértenek abban, hogy az Antall-kormányzat bukása elsősorban nem annak benső gyengeségeivel, hanem a rendszerváltáskor kapott társadalmi örökséggel, a történelmi krízisszituációval magyarázható. *„Aki ma Magyarországon arra vállalkozik, hogy miniszterelnök legyen, annak fanatikusnak, misszionáriusnak, vagy pedig örültnek kell lennie”* – idézi Erdődy Gábor a volt miniszterelnök szavait. (ARM, 58., 79.) Az MDF politikai bázisának megsemmisülése elsősorban annak tudható be, hogy a negyven éven át tartó baloldali diktatúra „depolitizálta” a társadalmat, és annak mentális struktúrájában pedig olyan mély sérüléseket okozott, hogy a politikai közösség a politikai kultúra organikusságának és kontinuitásának hiányában képtelen volt adekvát módon, az öröm, az újrakezdés és a felszabadulás érzésével reagálni a szovjet megszállást követő helyzetre. Ahogyan Granasztói György is hangsúlyozza: az egyoldalú és leegyszerűsítő politikai-ideológiai premisszák erőltetése, az, hogy a kommunista diktatúra negyven éven keresztül saját „antifaszizmusát” sulykolta, elleplezte a tényt, hogy az antalli „rendszerváltoztatás” eredeti célja szerint egy olyan gyökeres fordulat kívánt lenni, amely mindenféle állami paternalizmussal, a fasizmus és a kommunizmus „nihilizmusával” szemben a „civitas” és annak autonóm módon cselekvő polgárokból álló politikai közösségének ígéretét hordozza. A „lefagyasztott közgondolkodás természete” azonban nem kedvezett annak, hogy szavazói megértsék ennek jelentőségét. (ARM, 162–163.)

A nemzetet az átmenet nem mindennapi nehézségei végül is felkészületlenül találták. A „született államférfi” és programja, a megálmodott fennkölt politikai látomás végül is a valóság prózaiságán darabokra tört, megfeneklett, elbukott, kudarcot vallott. Kudarcot? A kötet szerzői szerint biztosan nem. Amennyiben Antallnak elvhűségét, a nemzeti elvek és a magyar érdek iránti elkötelezettségét, szuverenitását, demagógiaellenességét, régi nemesi hagyományra visszatekintő arisztokratikus hivatástudatát a saját legjobb lelkiismeretéhez, legjobbnak vélt ideáihoz való szüntelen igazodását tekintjük. És azt, ami ebből a politikusi alapállásból az általa miniszterelnökként meghatározott korszakfordulóra kisugárzott. Azonban 2016-ból visszatekintve az antalli „ideális demokrácia” lehetőségét illetően már vannak kétségeink. Ahogyan Egedy Gergely is fogalmazott egyik tanulmányában, kétségkívül érzékelhető valamilyen diszfunkcionalitás a magyar demokrácia működésében, amely a rendszerváltoztatás óta eltelt időszakban sem tudott igazán helyreállni. Nem szervesült a kommunizmus által szétroncsolt politikai közösség természetes hierarchiája. Ennek pedig számos oka lehet, de talán a legfőbb az, hogy *„nálunk [...] a hatalom és a tekintély hosszú idő óta nem találkozott egymással”,* vagyis a magyar politikának kevéssé sikerült létrehozni azt a bázist, amelyre az egészséges politikai közösség rendje felépíthető volna.⁴ Kérdéses, hogy minden felelősséget valóban a „felkészületlen” vagy „depolitizált” országra háríthatunk-e. Tény, hogy Antall hatalmas ellenszélben vállalkozott a kormányzás feladatára, egy olyan időszakban, amikor az általa zászlóra tűzött polgári-konzervatív értékrendszert kevesen értették meg, fogadták be, tették magukévá. Ki kell térni arra – ahogyan Varga Csaba is kiemelte –,⁵ hogy a rendszerváltozás után nem volt valódi politikai szándék Magyarország történelmi alkotmányának helyreállítására, hiába hangsúlyozta a „nemzeti történelem folytonosságához való visszatérést” kötetünk egyes szerzőihez hasonlóan a rendszerváltó idők politikája is. (ARM, 83–101.) „Organikus visszacsatolásról” ugyanis nem beszélhetünk egy olyan országban, amelynek a szuverenitása a kérdéses időpontban korlátozva volt. Magyarország szuverenitása pedig legkésőbb 1944 márciusától, vagyis a német megszállás kezdetétől korlátozott volt, és ezen az sem változtat, hogy a német megszállás helyét 1945-ben átvette a szovjet megszállás. Nem történt például kísérlet az olyan nagy horderejű államjogi krízisek, mint például az ország államformájáról döntő 1946/1-es törvénycikk legalábbis elvi revidálására, amely Magyarország államformájáról akkor döntött, amikor az ország már a SZEK Vorosilov marsall vezette szovjet missziójának ellenőrzése alatt állt. Ez a tény biztosan nem független a nemzeti liberalizmus örökségétől s így Antall elkötelezett demokra-

tizmusától. Azonban a demokrácia afféle feltétlen politikai *summum bonum* jellegű kezelésének veszélyeire már T. S. Eliot is felhívta a figyelmet: a demokrácia „egyszerre jelent túl sok mindent és túl keveset.”⁶ Anynyit emlegetik különböző fogalmi keretekbe ágyazva, hogy voltaképeni jelentése gyakran teljességgel kiüresedik. A demokrácia egyszerre kormányzati rendszer, ideológia, hitvallás, a jó rend szinonimája, de lehet csupán eljárások egyszerű rendszere is, amelynek bármi is legyen az eredménye, a tény, hogy ezen eljárások elvben „demokratikusak”, már garantálja legitimitásukat. Az Antall-kormányzat politikai eszméit végső soron a reformkorban meggyújtott láng, a valóságosnak talán nem minden tekintetben megfelelő Nyugathoz való „felzárkózás” gondolata foglalkoztatta. Kevésé realista, sokkal inkább egy ideálisan (majdnem úgy tűnik: utópikusan) felfogott, a machiavellizmust *ab ovo* kizáró társadalom-, politika- és demokráciaképe aligha tette lehetővé számára, hogy szkeptikusabban és alkalmasint kritikusabban is szemlélje saját ideáljait. Mindez azonban – s ez egyértelműen kiviláglik a kötetből – aligha kisebbíti Antall emberi nagyságát, „a szolgálat szellemét”, amelynek örököse volt, s ami Antall József számára mindennek előtt „több kötelezettséget, szolgálatot” jelentett. (ARM, 13.)

JEGYZET

¹ Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Közigazgatás-tudományi Kar, Állam- és Társadalomelméleti Intézet, L'Harmattan Kiadó, 2015, Budapest. Szerkesztették: Cservák Csaba és Hoppál K. Bulcsú. 215 oldal [ARM]

² Egedy szerint ugyanis az MDF eredetileg három, nehezen összeegyeztethető szellemi irányzathból adódott össze: „népi-nemzeti csoport, kereszténydemokraták, liberálisok”.

³ Egedy Gergely: „Patricius” és „mozgósító” konzervativizmus. In *Magyar Szemle*, Új folyam XV. 3-4. szám. 2006. április, 8–25.

⁴ Egedy Gergely: *Politikai közösségünk patológiájáról – konzervatív olvasatban. Kommentár*, 2010/1, 13–20.

⁵ Varga Csaba tanulmánya, amely az Antall-lal kapcsolatos személyes emlékeket, munkahelyi élményeket, az alakuló MDF légkörét érzékelteti kiválóan, más tanulmányokkal ellentétben komolyabb kritikát is tartalmaz az Antall-kormányzattal kapcsolatban – főként a rendszerváltás folyamata során – az „ezeréves magyar közjogi hagyomány” figyelmen kívül hagyása, ennek a közjogi hagyománynak lényeges pillére, a szentkoronatan elsikkadása, és a „sztálini alkotmánnyal” való elégtelen szakítás ürügyén.

⁶ „Amikor egy kifejezés olyan mértékben szakralizálódik, mint ma a demokrácia, gyanakodni kezdek, hogy egyáltalán jelent-e még valamit, hiszen túl sok mindent jelent egyszerre: talán olyan helyzetben lehet, mint a Meroving császár: amikor valaki hozzá folyamodik, azonnal keresni kezdi a majordomust.” T. S. Eliot: *A keresztény társadalom eszméje*. In *Miles Christi* évkönyv, MMXII. (Szerkesztette: Pánczél Hegedűs János). 374. Sajtó fordításom.